

SANOAT ISHLAB CHIQRARISH VA MAHSULOT TANNARXINI KALKULYATSIYALASH USULLARI

Chorshanbayev Umurzoq Qaynarovich

Guliston Davlat Universiteti “Buxgalteriya hisobi va moliya” kafedrası
o‘qituvchisi

Zaripov Azamat Djo‘rayevich

Guliston Davlat Universiteti “Buxgalteriya hisobi va moliya” kafedrası
o‘qituvchisi

Muratjanova Lobar

Guliston Davlat Universiteti “Buxgalteriya hisobi va moliya” kafedrası 2
kurs talabasi

ARTICLE INFO

Received: 02nd January 2024

Accepted: 07th January 2024

Online: 08th January 2024

KEY WORDS

*Mahsulot tannarxini
kalkulyatsiyalashning
bo‘linmali usuli, mahsulot
tannarxini
kalkulyatsiyalashning
byurtmali usuli, mahsulot
tannarxini
kalkulyatsiyalashning me‘yoriy
usuli, individual ishlab
chiqarish, seriyali ishlab
chiqarish, ommaviy ishlab
chiqarish.*

ABSTRACT

Maqolada BHMSga muvofiq ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalash usullari ko‘rsatilgan. Jarayonli, bo‘linmali, buyurtmali va me‘yoriy usullar batafsil bayon etilgan.

Ishlab chiqarish — jamiyatning yashashi va taraqqiy etishi uchun zarur bo‘lgan moddiy boyliklar (turli iqtisodiy mahsulotlar)ni yaratish jarayoni; ishlab chiqarish omillarini iste‘mol va investitsiyalar uchun mo‘ljallangan tovarlar va xizmatlarga aylantirish. Ishlab chiqarish inson hayotining tabiiy sharoiti va boshqa faoliyat turlarining moddiy asosidan iborat. Ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashni jarayonli usuli. Bu usul ishlab chiqarish jarayonining quyidagi xususiyatlariga ega bo‘lgan korxonalarda qo‘llaniladi:

- bir yoki bir necha turdagi mahsulotlarni ommaviy ishlab chiqarish;
- texnologik jarayonning qisqa davri;
- tugallanmagan ishlab chiqarishning yo‘qligi yoki miqdori kam bo‘lganligi.

Kishilik jamiyati taraqqiyotining hamma bosqichlarida Ishlab chiqarish zarur. Uning mazmunini mehnat jarayoni belgilaydi. Ishlab chiqarish jarayoni 3 element — mehnat, mehnat ashyolari va mehnat vositalari bo‘li-shini taqozo etadi. Ijtimoiy Ishlab chiqarish ishlab chiqarish vositalari Ishlab chiqarish va is-te‘mol buyumlari Ishlab chiqarishdan tashkil topadi. Bu bo‘limlarning har biri ko‘plab xo‘jalik tarmoqlaridan iborat bo‘lib, ularda turli Ishlab chiqarish vositalari va iste‘mol buyumlari yaratiladi. Birinchi bo‘limning ikkinchi bo‘limga

nisbatan ustunligi kengaytirilgan takror Ishlab chiqarish iqtisodiy qonunining ifodasidir. Ishlab chiqarish faqat mahsulot Ishlab chiqarishdan iborat bo'lmay, balki taqsimot, ayirboshlash va iste'molnya o'z ichiga oladi. Ishlab chiqarishning rivojlanishi, avvalo, Ishlab chiqarish quollarining o'zgarishi va mukammallashishidan boshlanadi. Ishlab chiqarishning rivojlanishi jamiyat hamma a'zolarining farovonligini muntazam oshira borish va har tomonlama rivojlantirishga imkon beradi

Bunday korxonalar sanoat tarmog'ining tog'-kon korxonalarini, qurilish materiallari sanoati, elektr va issiqlik stantsiyalari va boshqalar kiradi. Yordamchi ishlab chiqarishning energetik xo'jaliklarida jarayon usulidan keng foydalaniladi.

Jarayonli usulida xarajatlar butun ishlab chiqarish jarayoni uchun yoki bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayonining alohida bosqichlari uchun belgilangan kalkulyatsion moddalarini bo'yicha hisobga olinadi. Hisobot davri oxirida ishlab chiqarish jarayonining umumiy xarajatlari mahsulot birliklarining soniga bo'linadi va bitta kalkulyatsion birligining tannarxini hisoblab chiqadi.

Ishlab chiqariladigan mahsulotlarining soni va tugallanmagan ishlab chiqarish mavjudligiga qarab, mahsulot birligining tannarxini hisoblashning uchta variant mavjud.

Birinchi variant (eng oddiy) bir turdagi mahsulot ishlab chiqariladigan va tugallanmagan ishlab chiqarishi yo'q bo'lgan korxonalarining asosiy ishlab chiqarishida - ko'mir va tog'-kon sanoati korxonalarini, qurilish materiallari ishlab chiqarishda, shuningdek, yordamchi ishlab chiqarishning energetik xo'jaliklarida qo'llaniladi. Bu ishlab chiqarishlarda mahsulot birligining tannarxi ishlab chiqarish jarayoni uchun xarajatlar summasi ishlab chiqarilgan mahsulot birligi soniga bo'lish yo'li bilan aniqlanadi.

Xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashning buyurtmali usuli. Bu usul individual va kichik seriyali ishlab chiqarishda (qurilish, turbinalar, bluminglar, samolyotlar va boshqalarni ishlab chiqarishda qo'llaniladi). Bundan tashqari, yordamchi ishlab chiqarishlarda, ayniqsa, ta'mirlash ishlarida keng qo'llaniladi. Buyurtmali usulda hisob va kalkulyatsiyalash ob'ekti alohida ishlab chiqarish buyurtmasi hisoblanadi. Buyurtma ostida mahsulot, bir xil mahsulotlarning kichik seriyasi yoki ta'mirlash, o'rnatish va sinov-tajriba ishlari tushuniladi. Katta buyumlar ishlab chiqarishda va uzoq ishlab chiqarish jarayonida buyurtmalar butun mahsulot uchun emas, balki tayyor konstruktsiyani ifodalovchi agregatlar, uzellar uchun beriladi.

Buyurtmalar rejalashtirish bo'limida mijozlar bilan tuzilgan shartnomalar asosida yoki korxonaning tarkibiy bo'linmalari talabiga binoan ochiladi. Buyurtmada qaysi mahsulot yoki ishlarning bajarilishi, ularning hajmi, muddatlari, ijrochilari va rejali tannarxi ko'rsatiladi.

Har bir buyurtmaga tartib raqami (buyurtma kodi) beriladi. Har bir buyurtma xarajatlarini hisobga olish uchun buyurtma kodi ko'rsatilgan holda alohida analitik hisob ochiladi. Alohida buyurtmalar bo'yicha bevosita xarajatlarni hisobga olish mehnat, materiallar sarfi va boshqalarni hisobga olish bo'yicha birlamchi hujjatlarga asoslanadi, ularda buyurtmaning tegishli kodini ko'rsatishi shart. Bilvosita xarajatlar u yoki bu sohada qabul qilingan usullarga ko'ra shartli ravishda alohida buyurtmalar orasida taqsimlanadi. Xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashning bu usulida barcha xarajatlar buyurtma oxiriga yetmaguncha tugallanmagan hisoblanadi. Kalkulyatsiya hisoboti

faqat buyurtma bajarilgandan so'ng tuziladi. Kalkulyatsiya hisobotini tuzish vaqti davriy hisobotlarni tayyorlash vaqti bilan mos kelmaydi.

Buyurtmalarni qisman bajarish va o'z mijozlariga yetkazib berishda ushbu buyurtmaning rejali tannarxi yoki ularning konstruksiyasi, texnologiyasi, ishlab chiqarish sharoitidagi o'zgarishlarni hisobga olgan holda, oldingi bajarilgan buyurtmalarning haqiqiy tannarxi bo'yicha baholanadi. Har ikkala holatda ham buyurtmaning qisman chiqarilishi va tugallanmagan ishlab chiqarishga shartli baho berishga yo'l qo'yiladi. Mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashning me'yoriy usuli. Bu usul mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashning me'yoriy usulidan foydalanishga asoslangan. Xarajatlarni hisobga olish va mahsulot tannarxini kalkulyatsiyalashning me'yoriy usulidan foydalanish uchun zarur:

- har bir turdagi mahsulot (ishlar, xizmatlar) uchun me'yoriy kalkulyatsiya tuzish);
- joriy xarajatlar me'yorlariga kiritilgan o'zgarishlarni hisobga olish;
- haqiqiy xarajatlarning me'yorlardan chetga chiqishlarini aniqlash va bu og'ishlarning sabablari va aybdorlarini aniqlash;
- mahsulot (ishlar, xizmatlar) alohida turlarining haqiqiy tannarxini hisoblash uchun me'èrlariy xarajatlarga me'yordan haqiqiy xarajatlarni og'ishi va me'yoriy xarajatlarga kiritilgan o'zgarishlarni qo'shib hisoblash kerak.

Moliyaviy va boshqaruv hisobida me'yoriy kalkulyatsiya ko'p maqsadli vazifalarga ega. Rejalashtirishda ular mahsulotning rejali tannarxini, ishlab chiqarish xarajatlar smetasini hisoblash, mahsulot sotish bahosini aniqlash, transfert bahosi, javobgarlik markazlari uchun xarajatlar smetasini aniqlashda qo'llaniladi. Buxgalteriya hisobida me'yoriy kalkulyatsiya tugallanmagan ishlab chiqarish va yaroqsiz mahsulotlarini baholash, mahsulot tannarxi ustidan nazorat qilish, alohida mahsulot turlari va umuman barcha mahsulotlarning haqiqiy tannarxini hisoblash uchun zarurdir.

Hujjatlashtirish, inventarizatsiya, hisob-kitob qilish usullari yordamida me'yorlardan chetga chiqishlarni hisobga olinadi. Hujjatlashtirish va inventarizatsiya usullari bevosita o'zgaruvchan xarajatlar bo'yicha og'ishlarni hisobga olish uchun foydalaniladi. Hisoblash usuli, odatda, bilvosita o'zgaruvchan xarajatlar bo'yicha chetga chiqishlarni hisobga olish uchun qo'llaniladi.

Me'yorlardan chetga chiqishlarning analitik hisobi xarajatlarning yuzaga kelish joylari, sabablari, mahsulot turlari, kalkulyatsiya moddalarini bo'yicha amalga oshiriladi.

Tugallanmagan ishlab chiqarish qoldiqlarining barcha ob'ektlarini me'yorlarning o'zgarishi miqdorini bevosita qayta hisoblash bo'yicha tugallanmagan ishlab chiqarish qiymat ko'rsatkichlarini tugallanmagan detallar, uzellar, yarim tayyor mahsulotlar va boshqa ob'ektlarni foizdagi me'yor o'zgarishi o'lchamiga ko'paytiradi. Tugallanmagan ishlab chiqarishni bu qayta baholash usuli juda ishonchli ma'lumotlarni olish imkonini beradi, lekin juda mehnat talab etadi.

Korxonalar xarajatlarning yig'ma hisobi ko'rsatkichlari asosida butun mahsulot bo'yicha va alohida turlar bo'yicha hisobot kalkulyatsiyasi tuziladi. Kalkulyatsion hisobkitoblarning shakllari, tuziladigan kalkulyatsiyalar soni asosan korxonaning ishlab chiqarish xususiyatlariga bog'liq.

References:

1. Chorshanbiyev, . U. ., & Boboqulov, O. (2023). BUDGET SYSTEM OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN AND ISSUES OF EXPANDING THE ROLE OF LOCAL BUDGETS IN IT. *Modern Science and Research*, 2(12), 1278-1285. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27541>
2. Chorshanbiev, U., & Obaydullaeva, G. (2023). THE ROLE OF DIVERSIFICATION IN IMPROVING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF ENTERPRISES. *Modern Science and Research*, 2(12), 1270-1273.
3. Chorshanbiev, U., & Guzalxon, O. (2023). INNOVATION DEVELOPMENT STRATEGIES IN ENSURING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISES. *Modern Science and Research*, 2(12), 1274-1277.
4. Chorshanbayev Umurzak, & Muratjanova Lobar. (2023). TRENDS IN IMPROVING THE ECONOMIC SECURITY OF THE ENTERPRISE. *INTERNATIONAL JOURNAL OF RECENTLY SCIENTIFIC RESEARCHER'S THEORY*, 1(9), 6-10. Retrieved from <https://uzresearchers.com/index.php/ijrs/article/view/1273>
5. Umurzak, C., Marjona, E., Jonibek, I., & Azamat, A. (2023). Moliyaviy hisobotni aks ettirishda tovar moddiy zaxiralar hisobi dolzarbligi. " Uchinchi renessansda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning dolzarb muammolari" mavzusidagi onlayn konferensiyasi, 2(10), 64-66.
6. Shahnoza, K. ., Umurzak, C. ., & Azamat, Z. . (2023). The Significance of Artificial Intelligence in the Development of Science, Education and the Digital Economy. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(11), 88-92. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/812>
7. Gulizahro, T., Nigora, S., Dilafruz, A., & Azamat, Z. (2022). QISHLOQ XO'JALIGIDA AGRASANOAT VA MUSTAQIL SANOAT TARMOQLARINING TUZILMASI VA UNI BELGILOVCHI OMILLAR. *BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 203-206.
8. Azamat, Z., Javdod, O., Ravshan, A., Gulizahro, T., & Dilafruz, A. (2023). METHODOLOGY FOR IMPROVING AGRICULTURAL PRODUCTION IN UZBEKISTAN. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(4), 277-279.
9. Shahnoza, K. ., Umurzak, C. ., & Azamat, Z. . (2023). The Significance of Artificial Intelligence in the Development of Science, Education and the Digital Economy. *Best Journal of Innovation in Science, Research and Development*, 2(11), 88-92. Retrieved from <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/812>
10. Ravshan, A., Sirojiddin, G., Azamat, Z., & Gulizahro, T. (2023). DEVELOPING EFFECTIVE APPROACHES TO THE USE OF MODERN INFORMATION TECHNOLOGY IN EDUCATION. *Horizon: Journal of Humanity and Artificial Intelligence*, 2(6), 53-55.
11. Azamat, Z., Ravshan, A., Sirojiddin, G., Gulizahro, T., & Sitora, X. (2023). MINIMUM WAGE AND PAY SYSTEM FOR PUBLIC SECTOR ORGANISATIONS. *The Role of Exact Sciences in the Era of Modern Development*, 1(2), 1-5.
12. Sardor, Z., Odinaxon, R., & Azamat, Z. (2023). UZUM YETISHTIRISHNING HUDUDLAR KESIMIDAGI STATISTIK TAHLILI. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 1(6), 30-32.

13. Azamat, Z., Elmurod, S., & Izatillo, Z. (2023). BUXORO VILOYATI SANOATI RIVOJLANISHINING O'ZIGA HOS XUSUSIYATLARI VA STATISTIK KO'RSATKICHLARI. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 1(6), 151-153.
14. Sevara, S., Munavvar, J., & Azamat, Z. (2023). STATISTIK KUZATISH MA'LUMOTLARINI JAMLASH VA GURUHLASH. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 1(6), 122-124.
15. Azamat, Z., Usmon, R., & Sulton, T. (2023). TURIZMNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI BO'YICHA STATISTIK KO'RSATKICHLAR. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 1(6), 157-159.
16. Muhammadjon, R., Farid, N., & Azamat, Z. (2023). STATISTIK KO'RSATKICHLARNING MONIYATI, TASNIFLARI VA TURLARI. *Нововведения Современного Научного Развития в Эпоху Глобализации: Проблемы и Решения*, 1(6), 125-127.
17. Гаимназаров, О., Агафонов, А., & Саидов, Ж. (2023). *СОВРЕМЕННАЯ ТЕХНОЛОГИЯ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ*. *Евразийский журнал технологий и инноваций*, 1(6), 94-99.